

Z nepravidelného tvoření slov: mechanické krácení a příklánění slov (blending)¹

Josef Šimandl

Ústav pro jazyk český AV ČR, v. v. i.
simandl@ujc.cas.cz

From irregular word formation: mechanical shortening and blending

ABSTRACT: After a survey of irregularities in the regular derivation, a survey of irregular ways is given, following Czech grammatographical tradition. Some remarks to the mechanical shortening follow. From specifically English ways to form new words, back derivation is mentioned; however, the main topic is blending. Czech equivalents to *blending* are estimated and the winner for now is *příklánění*, “inclining”, because the notion of each single element continues in the blend and so does the form to a diverse extent. Examples are given how insufficient is to distinguish between “portmanteaux” and “telescops”, for there are more ways how to incline words closer to each other. A new term “hinting” is coined for the semantic side of blending: each blend hints its basic words. The frequency of mechanical shortenings and blends cannot be pinpointed, due to uniqueness of creatively formed words. The question, how broad is the periphery (not-formed words, words formed from an obsolete base or/and after obsolete models, mechanically shortened words, blended words ...) against the centre of regularly well-formed words, remains unanswered, but not forgotten.

Key words: irregular word formation, mechanical shortening, blending, hinting

Klíčová slova: nepravidelné tvoření slov, mechanické krácení, blending/příklánění, hinting/narážení

Jak známo, pravidelné tvoření slov se popisuje pomocí slovtvorných typů. Typ je vymezen tím, že od jistých základových slov se jistým způsobem tvoří jistá další slova s jistým významovým a formálním vztahem ke slovu základovému. (U kompozit se hodnotí vzájemný vztah základových slov.)

Najde se celá paleta různých **nepravidelností v typech**. Připomeňme některé nepravidelnosti při derivaci.

- (a) východisko v konkrétním případě neexistuje a nikdy neexistovalo: *majitel* < ^x*majit*;
- (b) východisko neodpovídá typu: *spotřebitel*, *spotřebič* jsou formálně i významově utvořeny ne od slovesa ^{*}*spotřebit*, ale spíš od substantiva *spotřeba*;
- (c) v témž typu bývá s ohledem na funkční a významovou jednotu shrnuta sufixace prostá i sufixace po různých rozšířeních slovtvorného základu, aniž lze podmínky rozšiřování zobecnit: *čp-avý*, *hoř-l-avý*; *zlob-ivý*, *svár-l-ivý*, *shán-č(-l)-ivý*;

¹ Text vychází z příspěvku „Nárůst nepravidelného tvoření slov: o čem svědčí?“ na konferenci Grammar & Corpora 2012.

(d) významový poměr formací k východisku je v rámci uznávaného typu natolik obecný, že jde vlastně o významy různé: účel jako užití budoucí/potenciální/atemporální: *kropicí (vůz)*, který slouží ke kropení; naproti tomu *vdávací (šaty)* jsou navíc i ty, v nichž se žena vdala; opět atemporální pasivní schopnost: *prací (látku)* lze prát;

(e) typ se proměnil, ale utvořené slovo odpovídá staršímu stavu: např. v českém hagiolektu *spasitelná smrt* 'přinášející spásu' podle starší, méně specifické funkce formantu.

Na okraji zpracování slovo tvorby bývají zmíněny i **nepravidelné „zvláštní způsoby“** (ZZ). Řadí se sem:

- zkratkové tvoření (slabičné *tesil*, hláskové *AMU*, písmenné [*eseses'er*], smíšené *Čedok*); jsou to stále ještě „zvláštní způsoby“, nebo spíš způsoby už dávno běžné?;
- mechanické krácení *metro*;
- nastavování *droboulinky* (také *třesky plesky*);
- noa vytvořená překroucením *zatracepený*;
- křížení *beznaboh*;
- název z incipitu *Otčenáš*.

Pozn. Příklady *beznaboh*, *Otčenáš* i některé další mají shodně TSC1 i NoČJ.

Čtyři poznámky k **mechanickému krácení**:

1. Mechanické znamená, že nerespektuje strukturu. Povědomí o východisku může pak tím spíš časem vymizet: kolik cestujících v *metru* ví o původní vazbě *metro < metropolitain*?

2. Někdy je možný i vícero význam: prefixoid/komponent *eko-* má interpretace *eko-logický* i *eko-nomický* a lze váhat, co by mělo znamenat *ekobalení* (možné je i obojí). Jindy si však jazyková praxe vybere: zkráceninu *demo* už ASCS uvedl s významy 'demosnímek, demonstrační snímek'. Je však asi marné ptát se, proč prvek *demo-* neodkazuje (také) na některé ze slov *demon-táž*, *demo-bilizace*, *demo-tivující*, *demo-kracie*, *demo-ralizace* nebo aspoň na významově nejbližší *demo-nstrace*. Patrně nelze explikovat „gramatikou“, kdy bude mít výsledek mechanického krácení jen jeden a kdy více významů, natož které.

3. Při současném vývoji jazyka a zejména při pokračujícím vlivu angličtiny mechanického krácení přibývá. Z nejstarších výrazů – jaké mohou stát samostatně nebo jako první člen kompozita, k některým a spíš ve slangu ap. se může přidat sufix – připomeňme ze 60. let 20. století *mini(-)*, kde byla sada postupně doplněna o *maxi(-)* a hybridní *midi(-)*. Srovnatelně staré je *krimi(-)*, *foto* 'fotografie' je ještě starší.² Dva vydané svazky NSvČ uvádějí takových zkrácených prvků desítky; většina z nich je dvojslabičná: *info(-)*, *narko-*, *porno(-)*; homonymní *para-* (*parašutista*, *paraplegik*). Sufixací jsou doplněny útvary *orig-oš* ('originál', spíš obecná čeština než slangismus), *origoš-ky* ('originální značkové boty').

4. Krácení na dvě slabiky postihuje i domácí výrazy: *bezva*, *nashle*, *v poho*, *samo* (= *samo sebou* / *samozřejmě*), oslovovací forma *kámo*. Zakončení na *-o*, jako by to byl konektém, je

² *Já bych chtěl mít tvé foto | ve zlatém rámečku* (píseň natočená na gramodesku r. 1936).

patrně nejčastější a je přirozené, když výsledné útvary mají až na výjimky střední rod: *cvičo* (ksk-dopisy; tady je neutrum i východiskové *cvičení*). Dvojslabičnost je znakem i četných kreací dětských a pro děti: *čoko/koko*, *papu* i prastaré *máma*, *táta*, při jednoslabičných výrazech se dvojslabičnosti dosáhne zdvojením (*brm brm*, *ham ham*); převážně zdvojené se však užívají některé dvojslabičné útvary (*hami hami*, pod. *hamty hamty*); dvojslabičné útvary se kombinují v tzv. binomiálu (*lážo plážo*, pozdrav *čágo belo*): srov. Blatná . Příkladem komerčního využití jakoby dětské reduplikace jsou firemní štíty v okolí pražského Můstku *cafe cafe*, *sushi sushi*, *bijou bijou* (nárůst zaznamenán cca 2010). Slova zkrácená na dvojslabičná se však používají i „kolem“ medicíny (*poslali mě na sono*, ...) – a nejen v češtině. Existuje firma *Orthopädie- und Rehatechnik Dresden, GmbH*, www.ord.de; při vjezdu do pražské nemocnice Bulovka je směrovka, která jde ještě o krůček dál: nad šipkou má velké ORTO REHA, pod šipkou konvenční „ortopedie“, „rehabilitace“. V jednotlivých případech byly výsledky dávno uznány za spisovná slova, byť v různé míře: srov. všeobecně akceptované *auto* (m. *automobil*), historismus *aero* (m. *aeroplán*), pořád ještě professionalismus *trafo*³ (m. *transformátor*), jen lidový a ne sexuologický výraz *sado maso*. (Jsou oba komponenty v příslušném významu schopné samostatného užití?)

Pro **angličtinu**, náš dnešní superstrát, jsou popsány některé **specifické slovotvorné postupy**, s nimiž by bylo dobré počítat i v popisu češtiny jako substrátu. Pro tzv. **back derivation**, zpětné tvoření (např. *to detect* < lat. *detectio*) lze v návaznosti na českou tradici zůstat u desuffixace. Tak bychom mohli v češtině popsat třeba odstranění (kvazi)deminutivního sufixu v případech *jeliman*, *dalamán*). Jiný případ je deprefixace u sloves. Lze ji často vidět jako využití simplexu; zůstává však otázka, nakolik je takové využívání gramatické/paradigmatické, nakolik je prediktabilní „podkladový“ prefixát a nakolik lze vyloučit jiná podkladová slovesa. Srov.: *vlak to jistí* = *pojišťuje* (nebo i *za-?*); *policie šetří* = *vyšetřuje*, popř. *pře- / do-*, ale ne *o-šetřuje*. Dalším specifickým postupem je **blending**, kterému věnujeme nejvíc pozornosti.

Doslovný překlad označení *blending*, totiž „míšení“ (jako se používá *blend* o lihovinách, o směsných čajích nebo tabácích apod.), není nejvhodnější proto, že s míšením si spojujeme spíš spojování heterogenních prvků: míšení kódů, míšení tvarů s různými stupni přijatelnosti, směšování vazeb (které měly původně různou sémantiku) apod., nemluvě o naopak homogenním výsledku jako u lihovin. Nepříliš průhledný by byl jiný „kořalečnický“ ekvivalent: *řezání*. Lze uvažovat o křížení slov (to však už je jako termín obsazeno: srov. výše *beznaboh*), o splývání slov⁴ (jenže nikdy nesplynou k nerozpoznání jako třeba vody Vltavy a Sázavy), o kontaminaci (tak je tomu zvykem v etymologii: srov. níže *bujarý*; termín však má hodnotící konotace) nebo o **přiklánění slov**. To se zdá být nejvhodnější, protože má-li adresát přistoupit na nabízenou hru s významem, kvůli které se blending provádí, je třeba, aby ve výsledné formaci zůstala původní slova identifikovatelná. Přiklánění má však vůči míšení zrcadlovou nevýhodu: (příliš) přesouvá akcent z výsledného slova na slova výchozí.

Pokud jde o počet různých označení tohoto jevu (*protmanteau*, *mot-valise*, *nakrycie*, *Mischformen*, *haplogická slova*, připomenutá *kontaminace* ...), udává Cannon (2000) „about

³ NASCS (2005) se stylovým markerem „tech. slang“.

⁴ Ve stejném duchu se překlad vypořádal s anglickou předlohou v Jakobsonově rozboru Poeova Havrana, kdy slovo *placid* nazývá a poetic portmanteau / básnická splynulina *Pallas + pallid* (Jakobson, 1960, s. 371, posl. ř.; Jakobson, 1995, s. 97). Jde o užití neterminologické, snažící se spíš pojmenovat shody v hláskové instrumentaci slov než přiřadit samostatně vzniklé adjektivum *placid* k *portmanteaux* neboli věšákům typu *edu-tainment*.

thirty“ a dodává, že většina byla užita jen jednou. Bohužel jsem tato terminologická hapax legomena nejspíš právě rozšířil.

V anglistické tradici se často (citovaný Cannon podává věc plastičtěji) odlišují **dva typy** blendingu/přiklání:

- **věšák** (portmanteau), dále V: *gross-tapo* < *Gross(ovo)+(ges)tapo*,⁵
- **teleskop**, dále T: *kub-ic-ie* < *Kubic(eho)+(pol)icie*.

Při věšáku je z jednoho ze slov „vidět“ jen nezakrytou část, popřípadě je začátek prvního slova spojen s koncem druhého. Slova vytvářející teleskop musí mít společnou část (pojatou mechanicky jako řetězec písmen/hlásek), prototypicky společnou slabiku; pro tuto omezující podmínku jsou T vzácnější než V. Uvedme několik příkladů.

V jako *gross-tapo*:

para-lympiáda (< *olympiáda paraplegiků*), (*sedlčanský*) *troub-elín* (*hermelín* k rozpečení v *troubě*);⁶ mezinárodní, už desetiletí starý a po celém světě rozšířený *bank-omat* < *banka + automat / bankovní automat*;⁷ *work-oholik* (i s variantou v češtině zanikající *work-holik*);⁸ okazionalismus *kro-ka-ře* (*krocán* nadívaný *kachnou*, která je nadívaná *kuřetem*; pečeně na Den díkůvzdání, jméno podle *tur-duck-en* < *turkey+duck+chicken*); na angličtinu jsou poměrem grafiky a výslovnosti dosud vázané formace *info-tainment* a *edu-tainment* (< *info(rmative?) / edu(cative?) + entertainment 'zábava'*; oba výrazy se užívají i v teorii medální komunikace, takže je lze pasovat na spisovné).

T jako *kub-ic-ie*:

Eu-ro-šima (mimo češtinu spojené *Europe+Hirošima*), *Pi-tom-io* (< *pitomec + Tomio*),⁹ *lam-poster* (< *poster na lampy*),¹⁰ *zmr-d-oucí* (*zmrđ vedoucí*, který nádavkem možná podřízené *zmrđává*,

⁵ Ve snaze ukázat rozdíl V × T na příkladech z téže komunikační sféry vycházíme z interpretace, že do blendu vstoupilo celé Grossovo příjmení; odhlížíme od ryze formální interpretace *gros-s-tapo* (T).

⁶ Jak ukazují „nepřipravené psané“ texty z internetu, slovo *troubelín* se ujalo i jako zjemňující obměna nadávky *trouba* (jako už předtím *trubka*).

⁷ Nemyslím si, že k osvětlení geneze stačí kvantifikovat korpusový výskyt víceslovného *bankovní automat* proti jednoslovnému *bankomat*.

⁸ Varianta *workaholik*, poplatná patrně nejasné výslovnosti mluvčích v angličtině (element *-a-* neodpovídá žádnému z výchozích slov), zůstala v češtině zastoupená nejméně.

⁹ Na konferenci jsem prezentoval podobu *Pinotomio* podle tehdy čerstvé unikátní grafiky přibližující lidový humor o prezidentských kandidátech na aktuálně.cz. Takové grafiky nelze prohledávat vyhledávačem, jako je Google. V době zpracování článku se mi grafiku obsahující slovo *Pinotomio* už nepodařilo objevit – zato se našlo několik výskytů kratší a údernější podoby *Pitomio*, používané v debatách apod.

¹⁰ Doklad: *V Ostravě někdo během jednoho dne ukradl 120 „lamposterů“, poutačů jednoho z kandidátů do Senátu připevněných na sloupech veřejného osvětlení*. (ttx ČT 6.10.12, s. 125). Vyslovovat podle angličtiny [lempoustr] by zastřelo identitu přikláníných slov - nemluví o tom, že samo slovo *poster* [poustr] není každému srozumitelné. Možná i proto nenašlo slovo *lamposter* trvalou přízeň; možná ho od žurnalistů nepřevzali policejní a justiční mluvčí, kteří raději citují jazykově konzervativnější soudní spisy. Necelých čtvrt roku později nacházíme ve zprávách o témž soudním případu už jen takovéto opisy: *plakáty umístěné na sololitových deskách na pouličních lampách* (ttx ČT 27.12.12, s. 117); *posádku, která ... sbírala ze sloupů veřejného osvětlení volební plakáty na deskách* (ttx Prima family v téže době). Zdá se, že výtvor i se svou výhodnou jednoslovností byl odmítnut.

jebe neboli kárá);¹¹ anglický, ale i u nás známý název televizního seriálu *Cali-forni-cation* (*California+fornication* 'smilnění'); klasický, starý a známý *sm-o-g* (*smoke+fog*).

Toto dělení má ovšem už jen na formální rovině řadu problémů:

1. Odlišení V × T: Uznáme za T i formace s jediným společným písmenem jako *sm-o-g*? (O tom, že i *grosstapo* je povážlivý případ, srov. pozn. 5.) Bude to platit i pro vokál s odlišnou kvantitou? Bude to platit i při rozdílu mezi podobou grafickou × fónickou? Dva příklady: (*Sedlčanský*) *romadůžek* < *romadůr*+*tvarůžek* je v písmu V *romad-ůžek*, ve zvuku T [romad-u:žek] – pokud neuznáváme „*romadůr*“. Podobně *Czenglish* < *Czech+English*, kde není jistá realizace *-e-*, jakkoli častěji slyšíme [če-] k posílení identity prvku *Cze-*. Trvat v takových případech na rozlišování by znamenalo dělat si umělé starosti, jaké si při vytváření zkoumaných formací pravděpodobně nikdo nedělá.

2. Máme mluvit o T i v případě, že lze najít společný prvek a zároveň druhé slovo zůstává úplné? Historickým příkladem je adjektivum *bu-j-arý* (< *bujný* + *jary*).

3. Odlišení V × kompozice, popř. V × připojení prefixoidu: Za kritérium by bylo lze uzнат úplnost slova a nepřítomnost mechanického krácení (jaké je např. ve formacích *infostánek* nebo *stomasestra*¹²) – kdyby však prefixoidy na pomezí kompozice a derivace nebyly často mechanicky zkrácené: *krimi-*, *doku-*, *edu-* (!), *eko-*. Skutečnost je tedy spíše taková, že mechanické, strukturu v zásadě ignorující tvoření (nelze ovšem vyloučit, že by se v některých výtvořech nemohlo se strukturou krýt) patří mezi charakteristiky blendingu a že se tedy při blendingu uplatňují mechanické zkráceniny, pokud se dokonce nevytvářejí *ad hoc* nové.

4. Odlišení V × sufixace: Nemusí jít o příklonění ke konkrétnímu slovu, ale k celé skupině slov, jíž je společný sufix.

a) Během prezidentské kampaně 2012/13 byl M. Zeman humorně vypořobněn jako *Kandidator*, slovo řadící se k výrazům *Terminátor*, *Dominátor* (< *Domin-ik* (*Hašek*) + *-átor*) a kolik ještě *-átorů* bylo kolem filmu a sportu vyprodukováno.

b) Jiří Kolář si s Francouzskou Běatricí Bizot vyměňoval dopisy, z nichž ty jeho mohly obsahovat i koláž s krátkým vzkazem nebo jen koláž; výsledky byly vystaveny pod názvem *Korespondáž*,¹³ které – pravděpodobněji než tvořením bizarního T se společným koncem a začátkem *Ko-...-áž* – vzniklo prostě sufixací jako další příslušník kolářovské řady názvů výtvarných technik *koláž*, *dekoláž*, *muchláž*, *roláž*, *proláž*, *chiasmáž*, *konfrontáž*, *raportáž* ...¹⁴

c) Slovo *lev-ota* v novém významu 'levičáci' připomíná slova *žebrota*, *holota*, ale také významy *levota*: 1. 'nekalé podnikání apod.', 2. 'porucha, vada'; tyto všechny stránky významu

¹¹ Za příklad uvedený během konference děkuji Kláře Osolsobě.

¹² Titulní strana čas. *Florence* (odborný časopis pro ošetřovatelství a ostatní zdravotnické profese) 5/2012 avizuje příspěvek *Z praxe zkušené stomasestry*.

¹³ Výstava ve Veletržním paláci v Praze, prosinec 2012 – březen 2013.

¹⁴ „... a další více než stovku postupů, které sepsal do svého Slovníku metod. Ten byl vydán poprvé v roce 1983 francouzsky, pak italsky a nakonec v roce 1999 i česky“. Zdroj: http://kultura.idnes.cz/nahlednuti-do-basni-v-obrazech-jiriho-kolare-fmk-/vytvarne-umeni.aspx?c=A080301_925940_vytvarneum_kot

jsou pojmenovací novotou aktivovány (Šimandl, 2010, s. 129–130) podobně, jako by tato „nová“ levota byl blend adjektiva *levý* s připomenutými slovy. Podobně pro vysvětlení slova (*levé/pravé*) *myš-ítka* nestačí sufixace *myš* + *-ítka*, protože ve hře je *tlačítko* (*myši*).

5. Příklánění nelze vždy popsat prostým lišením mezi V, T.

a) Formace *Pino-tom-io* < *Pinocchio* + *Tomio* (Okamura) měla společný prvek ojedinele na konci. Novější blend (viz pozn. 8) má podoby psané *Pitomio*, *PiTomio*, *piTomio*, které ukazují různou potřebu vyrovnat se s tím, že se kříží apelativum s propriem; ale jinak ovšem jde o klasický T *Pi-tom-io*.

b) Formace *ŽvatLanda*¹⁵ vypadá, jako by se přiřadila k expresivním názvům děje *šeptanda*, *šuškanda* čili jako by k výkladu své struktury nepotřebovala jméno zpěváka Daniela Landy; přesto právě o něm slovo *Žvatlanda* je.

c) V obou typech lze najít případy prosté záměny písmen nebo jejich pořadí. (1) Ve formaci *Kavárium*¹⁶ < *kavárna* + *akvárium* není příliš plodné vyšetřovat hranici a chtít odlišit V × T (*ka-v-árium?*), když v tomto případě bylo příklonění dosaženo spíše přehozením prvních dvou písmen ve slově *akvárium*. (2) Podobně lze strukturu formace *ovčan* (< *občan* + *poslušná*, *tupá ovce*) zapsat *o-v-čan* (T) nebo *ovč-an/ov-čan* (V) podle toho, nakolik počítáme s palatalizací, ale vznik se dá (lépe) popsat jako výměna písmene ve slově *občan*. (3) Komplikovanější je případ *hradubické (silnice)*¹⁷ z *Hradce (Králové)* do *Pardubic*: adjektivum lze odbýt prostě jako T *hrad-ubická*, ale zastíráme tím obměnu *ard*>*rad*, která blend přibližuje k *Pardubicům* jinak.

d) K případu *Vivaldianno*:¹⁸ Formaci lze označit za V při jednoduché segmentaci *Vivaldi-anno* (jméno *Vivaldi* „nasazené“ na *anno*, it. ‘rok’), jenže nejen ze druhého, ale ani z prvního slova není nic zakryto, jak při V bývá. Navíc pak je ve hře i podoba s výrazem *Vivaldiano* [-áno] ‘vivaldiovec/vivaldián’, takže sofistikovanější segmentace by vypadala *Vivaldi(-)an(-)no* a bude to pak spíše T.

e) Nepochybným V je noa (*lézt někomu do*) *zad-ele*, byť ke srozumitelnosti značně přispívá to, že příkloněný výraz je součástí frazému, kde se běžně používá nepřikloněný vulgarismus: *lézt někomu do ...*

f) Týž vulgarismus se uplatňuje i v euroskeptickém obratu *všechno jde do brusele*. Plodnější než rozeznat T *brus-el-e* je komplexnější pohled, kdy se toponymum *Brusel* (v přenesení na administrativní struktury EU) onomu vulgarismu připodobňuje hned trojím způsobem: volbou koncovky, minuskulizací a zapojením do frazému *všechno jde do ...*

6. Jsou paradigmaticovatelné změny formy při blendingu? Srov. dva tradiční typy blendingu T, V a další typy příklánění zmíněné v bodě 5, a–d. Zdá se spíše, že blending a širší kreativita jdou **proti paradigmátům**; k tomu se níže vrátíme, stejně jako k paradigmaticovatelnosti změn významu.

¹⁵ Týž původ; zaznamenaný (fiktivní?) duel *PiTomio* vs. *ŽvatLanda*.

¹⁶ Označení malého restauračního podniku (s vysokými skly) v ul. Bubenečská na Praze 6.

¹⁷ Označení lze slyšet od laických i profesionálních dopravních zpravodajů na Radiožurnálu.

¹⁸ Název sezonního projektu houslisty J. Svěceného.

7. Jednoduché by nebylo ani odlišení blendu vzniklého v češtině z přejatých elementů od blendu, který byl přejat hotový, např. *marmoleum* (< *linoleum* připomínající mramor; *Marmor* je podoba německá, ale i Čechům může být srozumitelná ze situace). Souvisejícím problémem je jednoznačnost identifikace výchozích výrazů.

Tyto problémy s formou lze koneckonců shrnout tak, že teleskopy a věšáky nejsou vždy jasně odlišitelné a že to nejsou všechny způsoby přiřazení slov. Ale problémy jsou i s významem. Rozhodně nejde o „sčítání“ významů jako v kompozitu *červenomodrobílý*, ani o model znak + příznak reprezentovaný dvojicí slovo + základ + formant, při kterém se funkcí formantu systematicky doplňuje význam základu (jakkoli onomaziologicky může přitom jít o zásadní změnu nazývanou mutace): *plečka* slouží k *pletí* jako jiné *-čky* k jiným činnostem. Formace, která je výsledkem blendingu, nemá tak silné významové vazby na třídy slov (jejichž znakem je sufix a jeho platnost). Spíš bývá významově vázána na konkrétní příkloněná slova, která zůstávají ve výsledné formaci čitelná nebo aspoň odhadnutelná. Lze uvažovat o tom, že blending na formální rovině provází *hinting* na rovině významové: *hinting* jako činění narážky/narážek, kdy mluvčí/tvůrce naráží na jednotlivá příkloněná slova (v příkladu výše se slovem *myšítka* se naráží na slova *myš* a *tlačítka*).

K problémům s významem patří i to, že po významové stránce není mezi věšáky a teleskopy patrný rozdíl. Šlo by tedy o rozdíl rozeznatelný s obtížemi na rovině formy a nerozeznatelný na rovině významu.

Základní problém vědeckého uchopení blendingu (i bez lišení $V \times T$) je v tom, že se při něm uplatňuje kreativita – jinak řečeno: je to jeden ze způsobů kreativní slovo tvorby. Kreativita je hra, jejíž pravidla do značné míry určuje ten, kdo si hraje. Podmínkami trvalého přijetí formace do slovní zásoby jsou pak obecná srozumitelnost a přijatelnost (srov. případ *lamposter* v pozn. 10) a také trvalejší potřebnost: blend *Pi(no)tomio* zmizel s Okamurovým politickým angažmá, podobně jako s nástupem prezidenta Hollanda ztratil atraktivitu vtípek, že Evropě vládne duo *Merkozy* (< *Merkelová* + *Sarkozy*); blend *Vivaldianno* s koncem takto nazvaného projektu odejde, ledaže jeho marginální existence (jako naprosto neuniverzální, jedinečné pojmenování) může pokračovat třeba jako titul DVD.

Kreativní výtvoři aspirují na **jedinečnost**. Ukažme si to na příkladu víceslovného pojmenování (a zároveň sloganu) *Čechův nefiltrovaný zážitek* na síťovině, která během roku 2012 zakrývá opravované sloupy Čechova mostu v Praze (reklama prý na opravu vydělává). Označením inzerovaného produktu je *nefiltrovaný*, tj. ležák, v tomto konkrétním případě z pivovaru Staropramen, jak jednoznačně ukazuje vyobrazená láhev. Ta zaujala na vyobrazené podezdívce místo sloupu; a na korunkovém uzávěru lahve stojí andělíček/génus, jak ho známe právě ze sloupů tohoto mostu. Slovo *zážitek* je atrahens/atraktor: po zážitcích je poptávka,¹⁹ a nabízí-li pivo kromě napití i zážitek, je to nepochybně bonus. V tomto světle začíná posesivum *Čechův* odkazovat ke „statistickému“ Čechovi (jako v novinových titulcích *Češi šetří*, *Češi nedůvěřují vládě* apod.) – aniž zcela ztratí vazbu na pojmenování *Čechův most* (a na Svatopluka Čecha, aspoň pro ty, kdo vědí, po kom se most jmenuje). Slovní spojení *Čechův nefiltrovaný*

¹⁹ Srov. doloženost spojení adjektiva *zážitkový* se substantivy *stezka*, *turistika*, *gastronomie* a na samém frekvenčním vrcholu *zážitkovou pedagogiku* v korpusu SYN (leden 2013). Najde se i *instruktor zážitkové pedagogiky*.

zážitek je tedy označení takové i onaké, a přitom je *side-specific* čili nepřenosné jinam, mimo Čechův most (stejně jako lahev s anděličkem, podstatná součást reklamního objektu).

Od „gramatiky“ kreativního tvoření slov bychom si tedy neměli slibovat podobnou systematiku, jaká je metou klasického popisování derivace a kompozice. **Popis** bude **daleko volnější**, daleko méně zobecněný, daleko víc pozůstávající z popisů jednotlivých, obtížně zobecnitelných případů. Patrně i proto se blending ve světové odborné literatuře označuje výrazy jako *extragrammatical morphology*, *prosodic morphology*, *prosodic templates*, *templatic morphology*. 2000stranová mezinárodní příručka Booij et al. (2000) sice popisuje blending jako obtížně uchopitelnou materii (Cannon), ale uznává ho za jeden ze slovtvorných procesů.²⁰ Až bude pro češtinu sesbíráno víc materiálu, bude stát za to přece jen nacházet „gramatiku“ tohoto jevu: zkusit oddělit principy, které respektuje i kreativita, od těch, které (snadno a často) opouští.

Vědeckému zpracování je na překážku i **obtížně zjistitelná doloženost** příkloněných slov. Je poměrně snadné nalézt odchylky ve slovtvorných typech (srov. *minister-stvo*: Šimandl 2010). Zato je krajně obtížné vyhledávat jednak případy mechanického krácení (nové, dosud nerozpoznané korpusovým značkováním), jednak případy blendingu. Výsledné formace musíme napřed znát, zachytit je v úzu, aby se daly vyhledávat. Případy nutno ohledávat po jednom, nenajde je žádná rutina (patrně ani Deriv) právě proto, že kreativní tvoření bývá nerutinní. Cannon uvádí k roku 2000, že blendy tvoří cca 1 % neologie; je tento podíl stejný, nebo se mění?

Na několika případech si ukažme velmi různou doloženost v korpusech:

- *bankomat*: velký korpus SYN má lemma 14.776×; má i dalších cca 20 *-matů* ne vždy jasného statusu,²¹
- *myš-ítka* SYN 3 (dotaz "[Mm]yšíte?k.*")
- *grosstapo* (*G.*, *-ost-*): SYN 253 doklady, hlavně z let 2002–2004, několik za rok 2005, už jen jeden 2006. Podle poměrně pozdního dokladu z čas. Týden se dá usuzovat na původce: *Opičil se [Topolánek] po Klausovi, potřetí zopakoval mobilizaci, policii zbytečně překřtil na grosstapo.*
- *kubicie* (*K.?*): SYN 0; je čerstvé, z internetové diskuse k článku, říjen 2012: *Kubicie odstíhá, koho Kalousek potřebuje.*

Z právě vyložených důvodů není možná korpusově opřená kvantifikace typu „za rok 2005 bylo jen *x* případů, za rok 2011 už *y* případů“, kde $x < y$. Nárůst – a to jak případů mechanického krácení, tak podobně mechanického příklánění/blendingu – předpokládáme přinejmenším ze dvou důvodů: (1) Trvá, ba spíš sílí vliv komunikování v angličtině, odkud pronikají vzory i jednotlivé výtvořky (*abo*, *Euroshima*). (2) V některých komunikačních sférách – patří tam jednak reklama a marketing včetně marketingu kulturních statků, jednak politická publicistika jako marketing osobností a idejí – je poptávka po neotřelých, kreativních, nejednoznačných formacích, které by zaměstnaly/upoutaly vnímatele (srov. *Vivaldianno*). Průvodními stavy jsou

²⁰ Oddíl „Wortbildung II: Prozesse“ má kapitoly: Die Klassifikation der Wortbildungsprozessen – **Composition** – Incorporation – **Derivation** – **Conversion** and category indeterminacy – **Blending** – Clipping and acronyms – Creative Processes.

²¹ Slovo vzniklé příkláněním, ne-li modelovým tvořením, je *tempomat* jako automat na udržování cestovní rychlosti auta. Nejasný je *inspiromat* jako zdroj, odkud lze načerpat inspiraci podobně, jako se bylo možné v „automatu“ občerstvit (srov. B. Hrabal, *Automat Svět*). Nikoli blendingem, ale mechanickým krácením a následnou kompozicí ruského typu *politruk* (*političeskij rukovoditel* čili politický vedoucí) vznikl výraz *kompromat* < *kompromitující materiál*, pro který se však užívá i pouhá mechanická zkrácenina *kompro*.

při vzniku kreativita (srov. Munat 2007), při šíření permisivita: srov. stylové avansování výrazu *edutainment* ze slangu do odborné literatury.

Život výtvorů má velmi různé trvání. Jen malá část se uchytí natrvalo jako *bankomat* – budeme-li ho chápat jako příklonění (příklady, že *-mat* se stal sufixoidem, viz v pozn. 21). Většina skončí s akcí, kampaní, volebním obdobím apod. (*Vivaldianno*, *grosstapo*) nebo i jen se slovní hrou, kterou se baví děti, mládež, popř. dospělí (v opojení).²²

Než přistoupím k závěrům, uvedu dva citáty, které myslím stále platí:

1. Vzhledem k mechanismu historického slovotvorného rozvoje obsahuje současný stav slovotvorby více nepravidelností než plány ostatní. Většina slov jednou utvořených, pokud jich bylo zapotřebí, žila v jazyce i poté, co se způsob, jímž vznikla, stal neproduktivním. (Z. Hladká, PMČ, v závěru § 181)
2. [S]polehlivých prostředků k objektivnímu zjišťování stupně produktivnosti slovotvorného formantu stejně jako slovotvorného typu jen na základě statických vztahů nemáme. Jsou tu jen jisté indicie (...)
(M. Dokulil, TŠČ1, s. 87)

Bilance/facit: Představil jsem jednak mechanické krácení jako způsob tvoření slov, který je na vzestupu, ale není doceňován, jednak příklonění (blending) jako způsob tvoření slov zatím u nás přecházený mlčením. Naznačil jsem problémy s vymezením a popisem příklonění i problémy s kvantifikací jevu, který přesto zasluhuje sledování.

Závěrečná otázka: Máme park (francouzský či anglický podle zahradníka) – park pravidelné slovotvorby. Na jeho periferiích máme (pra)les slov neutvořených, utvořených zapomenutým způsobem a/nebo ze zapomenutých základů, zkrácených mechanicky, novotvořených kreativně ... Můžeme kvantifikovat velikost této periferie? Přestože na tuto otázku nedokážeme odpovědět, nezapomínejme na ni.

REFERENCE

BLATNÁ, R. (1990): Binomiály typu techtle mechtle v češtině, ruštině a angličtině. *Slavia*, roč. 59, č. 2, s. 169–182

BOOIJ, G. et al. (ed.) (2000): *Morphologie : ein internationales Handbuch zur Flexion und Wortbildung / Morphology : an international ...* (Handbücher zur Sprach- und Kommunikationswissenschaft 17.1–2). Berlin / New York: Walter de Gruyter

CANNON, G. (2000): Blending. In: Booij, G. et al. (2000): *Morphologie ...*, s. 952–956

DERIV – nástroj pro korpusové zkoumání derivačních vztahů: < <http://deb.fi.muni.cz/deriv> >

²² Příklady blendů (označených jako křížení slov), které vznikly cestou ze sklípku (2008), se najdou na stránce forum.slavekjanousek.cz. Takové výtvořky ani neaspírují na trvalé obohacení jazyka – a je to mnohdy dobře. Zkříží-li se *nosorožec* se žirafou, vznikne *nosorařa* (jak nevzpomenout na Suchého *konilišku* a *pampeklec*) – budiž. Zato vyrobí-li někdo z *celeru* a *mrkve* novinku *mrkel*, vyvolá řadu otázek, třeba jestli si (po pobytu ve sklípku) nespletl *celer* a *cerel* a jestli od něho rozezná *petržel*.

JAKOBSON, R. (1995): Lingvistika a poetika. In: R. Jakobson (ed. M. Červenka), *Poetická funkce*. Jinočany: H&H, s. 74–105

JAKOBSON, R. (1960): Closing Statement: Linguistics and poetics. In: T. Sebeok (ed.), *Style in Language*. New York: Wiley and Sons, p. 350–377

ksk-dopisy – Korpus soukromé korespondence (sest. Zd. Hladká) jako součást ČNK; viz <<http://www.korpus.cz>>

MUNAT, E. (ed.) (2007): *Lexical Creativity, Texts and Contexts* (Studies in functional and structural linguistics 58). Amsterdam/Philadelphia: J. Benjamins

NASCS – J. Kraus a kol. (2005): *Nový akademický slovník cizích slov*. Praha: Academia

NTS – V. Šmilauer, *Novočeské tvoření slov*. Praha: SPN 1971

PIÑEROS, C.-E. (2004): The creation of portmanteaus in the extragrammatical morphology of Spanish. *Probus* 16, p. 203–240

PMČ – *Průruční mluvnice češtiny*. Praha: NLN 2000

ŠIMANDL, J. (2010): K polyfunkčnosti formantů pro názvy vlastností. In: S. Čmejrková, J. Hoffmannová, E. Havlová (ed.), *Užívání a prožívání jazyka: k 90. narozeninám Františka Daneše*. Praha: Karolinum 2010, 129–133

TŠČ1 – M. Dokulil: *Tvoření slov v češtině 1. Teorie odvozování slov*. Praha: Nakl. ČSAV 1962

GRANTOVÁ PODPORA

Text vznikl s podporou grantu GAČR „Slovník afixů užívaných v češtině“, reg. č. 13-07138S.